

ARAŞTIRMA

Pedodonti Lisansüstü Eğitimine COVID-19 Pandemisinin Etkileri: Bir Anket Çalışması

Akif Demirel(0000-0002-1433-0452)^α, Nur Sena Önder(0000-0002-8911-675X)^α, Pinar Topaloğlu(0000-0003-0766-3627)^α, Şaziye Sarı(0000-0003-2202-5148)^α

Selcuk Dent J, 2021; 8: 163-172 (Doi: 10.15311/selcukdentj.893642)

Başvuru Tarihi: 09 Mart 2021
Yayına Kabul Tarihi: 02 Nisan 2021

ÖZ

Pedodonti Lisansüstü Eğitimine COVID-19 Pandemisinin Etkileri: Bir Anket Çalışması

Amaç: Bu çalışmanın amacı, Covid-19 pandemisinin pedodontide lisansüstü eğitime etkilerinin araştırılması, öğrencilerin çevrimiçi dersler hakkındaki görüşlerinin, farkındalıklarının ve önerilerinin sorgulanmasıdır.

Gereç ve Yöntemler: Bu anket çalışması, Türkiye'deki Diş Hekimliği Fakültelerinin Pedodonti Bölümlerinde lisansüstü eğitim (doktora ve uzmanlık eğitimi) gören 154 öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir. Lisansüstü öğrenciler için anket değişkenleri, öğrencilerin kendilerine ve kendi şartlarına ait faktörler, online teorik ve klinik eğitim ile ilgili faktörler, fakültede devam eden klinik işleyişler ile ilişkili faktörler, eğitmenler ile ilişkili faktörler, kurumun idari tutumuna ait faktörler, devam eden tez çalışmaları/araştırmalar ile ilişkili faktörler ve öneriler gibi alt başlıklarını içermektedir. Anket değişkenleri, Likert ölçeği ile sunulmuş ve sonuçlar % değerleri cinsinden kaydedilmiştir.

Bulgular: Öğrencilerin %63,4'ü çevrimiçi eğitime uyum sağlayabildiğini, ancak %22,7'si bilgisayar/ekipman imkanlarının yeterli olmadığını belirtmiştir. Öğrencilerin %64,6'sı klinik gelişimin sadece yüzyüze derslerde olabileceğini belirtmiştir. Ek olarak, öğrencilerin %74,9'u pandemi ve filyasyon görevlendirmesinin tez sürecini olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Lisansüstü öğrencilerin birçoğu, klinik derslerde görsel vaka sunumlarının yapılması gerektiğini (%90,3), filyasyon görevlendirmelerinde (%83,7) ve eğitim puanlarında (%77,7) düzenlemeler yapılması gerektiğini önermiştir.

Sonuç: Covid-19 pandemisinin ve filyasyon görevlendirmelerinin, özellikle klinik eğitimleri ve tez sürecini olumsuz etkilediği sonucuna varılabilir. Klinik eğitimin iyileştirilmesi adına, interaktif/görsel öğelere yer verilmesinin, filyasyon görevlendirmelerinin ve pandemide kaybedilen sürecin yeniden düzenlenmesinin faydalı olacağını söylemek mümkündür.

ANAHTAR KELİMELER

Covid-19, Lisansüstü Diş Hekimliği Eğitimi, Pandemi

ABSTRACT

Effects of Covid-19 Pandemic on Postgraduate Education in Pediatric Dentistry: A Survey Study

Background: The aim of this study is to investigate the effects of Covid-19 pandemic on postgraduate education in pediatric dentistry, and to question students' opinions, awareness and recommendations regarding online courses.

Methods: This survey study was conducted on 154 students who attending postgraduate education (doctoral and specialty education) in Pediatric Dentistry departments in the Faculties of Dentistry in Turkey. Survey variables for postgraduate students include such as students' own attitudes and own conditions, online theoretical and clinical education, clinical continuing process in the faculty, factors related instructors, administrative attitude of the institution, ongoing thesis/researches and recommendations. Survey variables were presented with Likert scale and the results were recorded as % values.

Results: 63.4% of the students stated that they could adapt to online education, however 22.7% of them stated that their computer/equipment facilities were not sufficient. 64.6% of the students stated clinical development can only be in face-to-face courses. Additionally, 74.9% of the students stated that pandemic and filiation negatively affected thesis process. Most of the postgraduate students suggested that visual case presentations should be carried out in clinical courses (90.3%), and revisions should be made in the filiation assignments (83.7%) and education points (77.7%).

Conclusion: It can be concluded that Covid-19 pandemic and filiation assignments negatively affect clinical training and thesis process. In order to improve clinical education, it is possible to say that it will be beneficial to include interactive/visual components and rearrange filiation assignments and the periods lost in the pandemic.

KEYWORDS

Covid-19, Postgraduate Dental Education, Pandemic

Şiddetli Akut Solunum Sendromu Koronavirüs-2 enfeksiyonunun neden olduğu, Koronavirüs-2019 hastalığı (Covid-19), ilk olarak Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkarak tüm dünyayı etkisi altına almış ve Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) bu enfeksiyonu "pandemi" olarak bildirmiştir.¹ Hastalık, doğrudan (öksürük, hapşırık ve damlacık inhalasyonu) ya da temas yoluyla (oral, nazal ve göz mukozalarına temas) bulaşmaktadır.^{2,3} Salgının bu kadar kolay yayılabile

potansiyeli nedeniyle, birçok ülkede enfeksiyonun yayılımını azaltmak için, fiziksel mesafe önlemleri uygulanmış ve eğitim-öğretim kurumlarındaki yüz yüze derslere ara verilmiştir.^{2,4-8} Öte yandan, hastalıktan etkilenen bireylerin nazofaringeal ve tükürük sıvılarında virüsün yoğun olarak bulunması, diş hekimliğinde bu alanlar ile temas potansiyelinin fazla olması ve klinik işlemler sırasında aerosol yayan ekipmanların rutin prosedürlerde kullanılması, diş

^α Ankara Üniversitesi, Diş Hekimliği Fakültesi, Pedodonti AD, Ankara, Türkiye

hekimlerine ve diş hekimliği alanında pratik uygulamalar ile öğrenim gören öğrencilere hastalığın bulaş riskini oldukça artırmaktadır.^{2,3,9,10} Bu nedenle tıpkı diğer alanlarda olduğu gibi, diş hekimliğinde de hem lisans hem de lisansüstü eğitimlerde yüz yüze uygulamalara dünya çapında ara verilmiş, teorik ve klinik öğrenme süreçleri, çevrimiçi öğrenme yönünde değişim göstermiştir.^{7,9,11,12}

Covid-19 pandemisinin eğitim üzerindeki etkisini en düşük düzeyde tutmayı hedefleyen eğitim kurumları için, alternatif öğrenme ve öğretme yöntemleriyle sürdürülen, kesintisiz eğitim uygulamaları en önemli öncelik haline gelmiştir. Bu nedenle, birçok ülkede eğitim kurumları, uzaktan eğitim ortamlarına ve diğer elektronik öğrenme kaynaklarına başvurmuştur.^{3,13} Nitekim, ülkemizde de diş hekimliği alanında eğitim süreçleri, Covid-19 pandemisi ile birlikte çevrimiçi bir boyut kazanmıştır.⁵ Bu değişim lisans eğitimindeki gibi lisansüstü eğitim süreçlerini de kapsamış ve diş hekimliği fakültelerinde de 2020 yılının Mart ayının ortalarından itibaren her seviyede yüzyüze eğitimlere ara verilmiş, eğitimler ve sınavlar çevrimiçi olarak sürdürülmüştür.⁵

Öte yandan Covid-19 pandemisi sürecinde, diş hekimliği branşlarında lisansüstü eğitimi alan uzmanlık öğrencilerinin büyük çoğunluğu, enfeksiyonun yayılımının engellenmesi adına sunulacak filyasyon uygulamalarında görevlendirilmiştir.¹⁴ Bu durumun da, pandeminin getirdiği olumsuzlukların yanısıra, lisansüstü öğrencilerin klinik eğitimlerinin belkemiğini oluşturan pratik uygulama eğitimleri, hasta takipleri, olgu bazlı öğrenme başta olmak üzere tüm eğitim süreçlerinde olumsuzluklara yol açacağı düşünülmektedir.

Covid-19 pandemisinin getirdiği bu olumsuzluklar ve pedodonti alanında lisansüstü süreçte detaylı teorik ve klinik eğitim gerektiren ve diş hekimliğinin neredeyse bütün dallarını kapsayan uygulamaların varlığı düşünüldüğünde, bu süreçte pedodonti alanında lisansüstü eğitim gören öğrencilerin eğitim süreçlerinin olumsuz etkileneceğini söylemek mümkün olacaktır. Dahası, çevrimiçi öğrenme sürecine hemen geçmeyi gerektiren pandemi ya da diğer acil durumların tekrarlama potansiyeline karşı, bu süreçlere daha iyi hazırlanmak ve adapte olmak için çevrimiçi eğitim deneyimlerini incelemek ve değerlendirmek oldukça önemlidir.³ Bu noktadan hareketle, bu anket çalışmasında pedodonti alanında eğitim gören lisansüstü öğrencilerinin, pandemi sürecinin beraberinde getirdiği durumlara bakış açılarının, online teorik ve klinik eğitimler ile ilgili görüşlerinin, memnuniyet düzeylerinin, farkındalıklarının ve önerilerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

GEREÇ VE YÖNTEMLER

Etik Onay ve Çalışmaya Dahil Edilme Kriterleri

Çalışmanın etik ilkelere olan uygunluğunun doğrulanması için gereken etik onay, Ankara Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Klinik Araştırmalar Etik Kurulu tarafından sağlanmıştır (Karar No:15/07- Yıl:2020). Çalışmaya katılım ise tamamen gönüllülük esasına göre gerçekleştirilmiştir.

Çalışma çevrimiçi anket formunu gönüllülük esasına göre doldurmayı kabul eden ve Türkiye’de bulunan diş hekimliği fakültelerinin pedodonti bölümlerinde lisansüstü eğitim (uzmanlık ya da doktora eğitimi) gören 154 adet lisansüstü öğrencisi üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Anketin Uygulanması ve İçeriği

“Google Forms” uygulaması üzerinden hazırlanan ve katılımcıların derecelendirmesi için oluşturulan değişkenleri içeren anket formu, sosyal medya ya da e-posta yoluyla paylaşarak katılımcılara ulaştırılmıştır. Anket formunda yer alan ve katılımcılara sunulan değişkenler Türkçe dilinde hazırlanmıştır. Anket formunda bulunan değişkenler, ifade ettikleri durumlara göre sınıflandırılarak 9 adet alt başlık ile katılımcılara sunulmuş ve bu alt başlıklar içerikleri ile birlikte aşağıda belirtilmiştir:

- **Lisansüstü öğrencilerin kendilerine ait faktörler:** Anket formunun ilk bölümünde lisansüstü öğrencilerin pandemi sürecindeki eğitimlerini etkileyen online eğitim becerilerini ve buna adaptasyonlarını, sosyal medya platformlarından faydalanma düzeylerini “kendilerine ait faktörlere” ilişkin değişkenler sunulmuştur.
- **Lisansüstü öğrencilerin kendi şartlarına ait faktörler:** Anketin bu bölümünde ise öğrencilerin, bilgisayar ve internet olanaklarını ile internet bağlantı altyapısı gibi “kendi şartlarına ait” değişkenler sorgulanmıştır.
- **Çevrimiçi teorik eğitim ile ilgili faktörler:** Bu bölümde çevrimiçi teorik eğitimlerin, fiziki ortamdaki dersler kadar etkin olup olmadığı, derslerin ve literatür saatlerinin düzenli yapıma durumu, özellikle güncel ve pedodonti alanını ilgilendiren spesifik lisansüstü konuların işlenme düzeylerine ait görüşler alınmıştır.
- **Çevrimiçi klinik eğitim ile ilgili faktörler:** Anketin bu bölümünde ise, klinik eğitimlerin pandemi sürecinden ve filyasyon görevlendirmelerinden ne düzeyde etkilendiği ve klinik derslerin/olgu planlaması uygulamalarının yapıma durumuna ait görüşler alınmıştır.

- **Fakültede devam eden klinik işleyiş ile ilişkili faktörler:** Bu bölümde ise, fakültede eğitime devam eden lisansüstü öğrencilerin klinik eğitimler ile ilgili görüşleri sorgulanmıştır.
- **Eğitmenler ile ilişkili faktörler:** Anketin bu bölümünde, eğitmenlerin pandemi sürecindeki eğitimlere katkıları, yaklaşımları ve motivasyonları gibi durumlara ilişkin görüşler alınmıştır.
- **Kurumun idari tutumuna ait faktörler:** Bu bölümde, eğitim kurumlarının pandemi dönemindeki eğitim sürecine ve lisansüstü öğrencilerin yaşadığı sıkıntılara yaklaşımlarına ilişkin görüşler sorgulanmıştır.
- **Devam eden tez çalışmaları ya da diğer akademik araştırmalar ile ilişkili faktörler:** Bu bölümde, lisansüstü öğrencilerin devam eden tez çalışmaları ve akademik araştırmalar ile ilişkili faktörlere ve bu çalışmaların klinik/deneysel/laboratuvar süreçlerinde yaşanabilecek sıkıntılara karşı alınan önlemler ilgili değişkenlere yer verilmiştir.
- **Öneriler:** Anket çalışmasının son bölümünde ise, pandemi döneminin olumsuz etkilerinin en aza indirgenmesi için gerçekleştirilebilecek önerileri sorgulayan değişkenler yer almıştır.

Anket formunda bulunan değişkenler, değerlendirme yapan lisansüstü öğrencilere 5'li Likert ölçeği ile yönlendirilmiştir. Bu ölçekte değişkenlere verilecek derecelendirmeler; kesinlikle katılıyorum, katılıyorum, kararsızım, katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum seçenekleri ile sunulmuştur. Sonuçlar % değerleri cinsinden kaydedilmiş olup, sonuçların analizi % değerlerinin yorumlanması şeklinde gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Anket formunda yer alan değişkenler, lisansüstü öğrencilere yönlendirilerek, her bölümde yer alan temel değişkenlere verilen yanıtlar her bölümün alt başlığı belirtilerek % değerleri cinsinden sunulmuştur:

Lisansüstü öğrencilerin kendilerine ait faktörler

Lisansüstü öğrencilerin %63,4'ü çevrimiçi eğitim koşullarına rahatlıkla adapte olabildiğini, %83,6'sı ise çevrimiçi derslere düzenli katıldığını belirtmiştir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu (%75,2) ise bilgisayar teknolojileri becerilerinin, çevrimiçi derslerin yönetimi için yeterli olduğunu bildirmiştir. Bu alt bölüm ile ilgili görüşler **Tablo 1**'de sunulmuştur.

Tablo 1.

Lisansüstü öğrencilerin kendilerine ait faktörler ile ilişkili görüşleri

Değişkenler	Kesinlikle katılıyorum (%)	Katılıyorum (%)	Kararsızım (%)	Katılmıyorum (%)	Kesinlikle katılmıyorum (%)
Çevrimiçi eğitim koşullarına rahatlıkla adapte olabiliyorum.	23	40,4	26	8,9	1,7
Eğitmenlerimle yaptığım çevrimiçi derslere düzenli olarak katılıyorum.	52,1	31,5	10,3	2,7	3,4
Kendimi yetersiz hissettiğim alanlarda, çevrimiçi akademik platformlardan, e-kütüphanelerden ve sosyal medya araçlarından faydalanıyorum.	32,2	53,4	9,6	4,8	0
Çevrimiçi eğitim sistemimde sorun yaşadığımda nasıl çözeceğimi biliyorum.	11,6	24,7	43,8	19,9	0
Bilgisayar teknolojileri becerilerim, çevrimiçi dersleri takip etmek ve araştırmalarımı yürütmek için yeterlidir.	32,4	42,8	15,2	7,6	2

Lisansüstü öğrencilerin kendi şartlarına ait faktörler

Lisansüstü öğrencilerin %52,7'si internet bağlantıları ile ilgili sorun yaşamadıklarını belirtirken, %22,7'si ise teknolojik imkanlarını çevrimiçi eğitim için yeterli bulmadıklarını bildirmiştir. Bu alt bölüm ile ilgili görüşler **Tablo 2**'de sunulmuştur.

Tablo 2.

Lisansüstü öğrencilerin kendi şartlarına ait faktörler ile ilişkili görüşleri

Değişkenler	Kesinlikle katılıyorum (%)	Katılıyorum (%)	Kararsızım (%)	Katılmıyorum (%)	Kesinlikle katılmıyorum (%)
İnternet bağlantımla ilgili sorun yaşıyorum.	2,8	24	20,5	35,6	17,1
Kendi bilgisayar olanaklarımı (laptop, kamera, mikrofon vs) çevrimiçi eğitim için yeterli bulmuyorum.	4,9	17,8	10,3	43	24

Çevrimiçi teorik eğitim ile ilgili faktörler

Lisansüstü öğrencilerin %33,6'sı çevrimiçi teorik derslerin en az fiziki dersler kadar başarılı olduğunu, %44,5'i online derslerden sonra kendilerini öğrenmiş hissettiklerini, %51'i ise pandemi sürecinde çevrimiçi derslerin düzenli olarak yapıldığını, %45,1'i ise literatür saatlerinin düzenli yapıldığını bildirmiştir. Bununla ilgili olarak, öğrenciler; ileri endodontik uygulamalar (%32,2), ileri restoratif tedaviler (%33,1), yer tutucu uygulamaları (%45,9), dentoalveoler travma (%55,5), engelli/kronik sistemik hastalıklı olgulara yaklaşım (%37) ve koruyucu uygulamalar (%66) konularında seminerler düzenlendiğini bildirmiştir. Bu alt bölüm ile ilgili görüşler **Tablo 3**'te sunulmuştur.

Tablo 3.**Lisansüstü öğrencilerin çevrimiçi teorik eğitim ile ilişkili görüşleri**

Değişkenler	Kesinlikle katılıyorum (%)	Katılıyorum (%)	Kararsızım (%)	Katılmıyorum (%)	Kesinlikle katılmıyorum (%)
Çevrimiçi teorik derslerin, fiziki ortamdaki lisansüstü dersler kadar başarılı olduğunu düşünüyorum.	10,3	23,3	27,8	23,3	15,3
Online dersten sonra kendimi etkili olarak öğrenmiş hissediyorum.	9,6	34,9	31,5	16,4	7,6
Pandemi sürecinde, uzmanlık ve doktora dersleri düzenli olarak yapılmaktadır.	18,8	32,2	15,8	21,2	12
Bölüm içinde gerçekleştirilen literatür ve makale saatleri, pandemi koşullarında da düzenli olarak yapılmaktadır.	21,7	23,4	17,9	25,5	11,5
Bölümüm, lisansüstü teorik eğitim sürecim için çocuk diş hekimliğinde güncel ve yeni geliştirilen uygulamalar konusunda düzenli olarak çevrimiçi teorik eğitime devam etmektedir.	17,1	34,2	16,4	22,6	9,7
Online derslerde kendimi daha rahat hissedip, tartışma yapma olanağı buluyorum.	6,2	26	32,2	29,5	6,1

Çevrimiçi klinik eğitim ile ilgili faktörler

Lisansüstü öğrencilerin %69,8'i klinik eğitimlerinin pandemiden olumsuz etkilendiğini, %64,6'sı klinik eğitim becerisinin sadece yüzyüze ya da klinik ortamda artırılabilirliğini bildirmiştir. Öğrencilerin sadece %24,8'i interaktif teşhis ve tedavi planlaması dersleri yapıldığını belirtmiştir. Öte yandan öğrencilerin %57,7'si filyasyon görevlendirmesinde görevlendirilmiş olmalarının klinik eğitim süreçlerini olumsuz etkilediklerini belirtmiştir. Bu alt bölüm ile ilgili görüşler **Tablo 4**'te sunulmuştur.

Fakültede devam eden klinik işleyiş ile ilişkili faktörler

Lisansüstü öğrencilerin büyük çoğunluğu (%75,9) fakültede hasta tedavi edebilmeyi ve bunun için filyasyon görevlendirmelerinin aralıklı uygulanması gerektiğini bildirirken, %31,2'si zorlandıkları olguları bildirmede ve sorunu çözmede güçlükler yaşadığını belirtmiştir. Öte yandan, pandemi döneminde hasta sayısı kısıtlamasının olgu çeşitliliğini azalttığı (%66) ve çok seans gerektiren tedavilerde problemler yaşandığı (%69,1) bildirilen görüşler arasındadır. Bu alt bölüm ile ilgili görüşler **Tablo 5**'te sunulmuştur.

Tablo 4.**Lisansüstü öğrencilerin çevrimiçi klinik eğitim ile ilişkili görüşleri**

Değişkenler	Kesinlikle katılıyorum (%)	Katılıyorum (%)	Kararsızım (%)	Katılmıyorum (%)	Kesinlikle katılmıyorum (%)
Pandemi sürecinde, lisansüstü klinik eğitimimin olumsuz düzeyde etkilendiğini düşünüyorum.	39,7	30,1	13,7	12,3	4,2
Klinik eğitim becerisinin sadece yüzyüze ortamda ya da klinik ortamda artırılabilirliğini düşünüyorum.	30,8	33,8	13,1	15,2	7,1
Bu dönemde eksik kaldığım klinik uygulamalar için, olgu çeşitliliği oluşturacak şekilde olgu görşelleri ile hazırlanmış, interaktif teşhis ve tedavi planlaması dersleri yapılmaktadır.	6,2	18,6	18,6	31	25,5
Pandemi döneminden önce tedavi ettiğim hastaların, bu süreçte rutin klinik ve radyolojik takiplerini düzenli olarak gerçekleştiremiyorum.	37,2	40	6,2	8,3	8,3
Filyasyon görevlendirmesinde görevlendirilmiş olmamın klinik eğitim sürecimi oldukça olumsuz etkilediğini düşünüyorum.	33,6	24,1	25,9	9,5	6,9
Filyasyon döneminde görev süremizin uzatılması klinik eğitim sürecimi olumsuz olarak etkiliyor.	37,9	27,6	22,4	8,6	3,5
Lisansüstü çalışmalarını, makale ve derlemeleri akademik platformlardan araştırarak pedodontideki yeni geliştirilen uygulamalar konusundaki klinik becerimi geliştirmeye çalışıyorum.	16,4	57,2	14,5	8,3	3,6

Tablo 5.**Lisansüstü Öğrencilerin Fakültede Devam Eden Klinik İşleyiş ile İlişkili Görüşleri**

Değişkenler	Kesinlikle katılıyorum (%)	Katılıyorum (%)	Kararsızım (%)	Katılmıyorum (%)	Kesinlikle katılmıyorum (%)
Klinik ortamda, zorlayıcı olguları eğitimlerime danışmada zorluklar yaşıyorum.	9,7	21,5	24,3	29,9	14,6
Filyasyon görevlendirilmesinin dōnemsel olması ve eğitimimiz için fakültede de hasta bakmamız gerektiğini düşünüyorum.	37,1	38,8	21,6	0,8	1,7
Nitelikli odalarda hasta bakarken eğitimlerimizden birebir eğitim almamız gerektiğini düşünüyorum.	43,8	37,5	14,6	0,6	3,5
Pandemi döneminde hasta sayısının kısıtlanması nedeni ile pratik kazandığım olgu çeşitliliği azalmaktadır.	27,1	38,9	16	16	2
Koşullar nedeni ile birden fazla seans gerektiren tedavileri yapmakta zorluklar yaşıyorum.	25,4	43,7	12,7	12	6,2
Koşullar nedeniyle endikasyon dışı işlem yapmak zorunda kalıyorum.	14,6	37,5	25	16	6,9
Filyasyon görevlendirmesi nedeniyle, tedavilerine başladığım ve hala tedavileri devam etmekte olan hastalarımı yönlendirmekte sıkıntılar yaşıyorum.	23,9	35	28,2	8,5	4,4

Eğitmenler ile ilişkili faktörler

Lisansüstü öğrencilerin %68,4'ü eğitmenin etkili iletişim yöntemleri kullanmasının motivasyonlarını artırdığını, %80,7'si eğitmenlerden olumlu geri bildirim almalarının öğrenmelerini kolaylaştırdığını ve %42,8'i ise yaşadıkları olumsuzluklar ile ilgili, eğitmenlerin öğrencilerin düşüncelerini sorguladığını ve çözüm önerilerini dikkate aldığını belirtmiştir. Bu alt bölüm ile ilgili görüşler **Tablo 6**'da sunulmuştur.

Tablo 6.

Lisansüstü öğrencilerin eğitmenleri ile ilişkili görüşleri

Değişkenler	Kesinlikle katılıyorum (%)	Katılıyorum (%)	Kararsızım (%)	Katılmıyorum (%)	Kesinlikle katılmıyorum (%)
Eğitmenin etkili iletişim yöntemleri kullanması derse katılmama motive ediyor.	22,8	45,6	20,6	6,6	4,4
Eğitmenin özellikle olumlu geri bildirim almak öğrenmeyi kolaylaştırıyor.	31,7	49	13,8	3,4	2,1
Çevrimiçi dersler dışındaki süreçlerde eğitmenlere kolay ulaşım sorunlarını aktarabiliyorum	26,2	36,6	25,7	7,6	3,9
Eğitim gördüğüm bölümüm çevrimiçi eğitimin getirdiği olumsuzluklar hakkında düşüncelerimizi sorguluyor ve çözüm önerilerimizi dikkate alıyor.	14,5	28,3	32,4	17,2	7,6
Çevrimiçi eğitimlerde, eğitmenler lisansüstü çalışmalar ya da tez çalışmaları için güncel kaynakları içeren dersler hazırlamaktadır.	13,1	33,1	25,5	17,2	11,1

Kurumun idari tutumuna ait faktörler

Lisansüstü öğrencilerin %42,1'i sorunlarına yöneticiler aracılığı ile çözüm bulamadıklarını bildirmiş, %40,9'u alt yapı yetersizliği nedeni ile çevrimiçi eğitimin kalitesinin düşük olduğunu belirtmiştir. Bu alt bölüm ile ilgili görüşler **Tablo 7**'de sunulmuştur.

Tablo 7.

Kurumun idari tutumuna ait öğrencilerin görüşleri

Değişkenler	Kesinlikle katılıyorum (%)	Katılıyorum (%)	Kararsızım (%)	Katılmıyorum (%)	Kesinlikle katılmıyorum (%)
Sorunlarını yöneticilerime ve eğitmenlerime rahatlıkla iletebiliyorum	11	29,7	29,7	17,9	11,7
Sorunlarına yöneticiler aracılığı ile çözüm bulabiliyorum	6,9	20	31	21,4	20,7
Üniversitemin internet ortamındaki ya da alt yapıdaki eksiklikleri çevrimiçi eğitimin kalitesini düşürüyor.	12,7	28,2	34,5	21,1	3,5
Üniversitemin/fakültemin kurum dışı ortamdaki makale erişim olanaklarını yeterli bulmuyorum.	13,9	22,9	34,7	25,7	2,8

Devam eden tez çalışmaları ya da diğer akademik araştırmalar ile ilişkili faktörler

Lisansüstü öğrencilerin %74,9'i pandemi sürecinin tez çalışmalarının klinik/deneysel/laboratuvar aşamalarını olumsuz etkilediğini, %54,2'si pandemi koşulları nedeni ile tezini yetiştirememeye kaygısı yaşamaktayken, %32'si ise tez konusunda değişiklik yapmak zorunda kaldığını belirtmiştir. Öğrencilerin sadece %20,2'si tez çalışmalarının pandemi nedeniyle gecikmesinden dolayı, üniversitelerinin BAP biriminin tezlerin zamanında tamamlanması adına önlemler aldığını ve uygun finansal desteği sağladığını bildirmiştir. Bu alt bölüm ile ilgili görüşler **Tablo 8**'de sunulmuştur.

Tablo 8.

Lisansüstü öğrencilerin devam eden tez çalışmaları ya da diğer akademik araştırmalar ile ilişkili öğrencilerin görüşleri

Değişkenler	Kesinlikle katılıyorum (%)	Katılıyorum (%)	Kararsızım (%)	Katılmıyorum (%)	Kesinlikle katılmıyorum (%)
Pandemi sürecinin, devam eden tez çalışmalarının klinik/deneysel/laboratuvar çalışması kısmını olumsuz etkilediğini düşünüyorum.	38,1	36,8	16,7	7,6	0,8
Pandemi süreci nedeni ile tez konumda değişiklik yapmak durumunda kalıyorum.	13,9	18,1	37,8	21,6	8,6
Pandemi koşulları nedeni ile tezimi yetiştirememeye kaygısı yaşıyorum.	28,5	25,7	34,7	6,3	4,8
Tez çalışmalarının pandemi nedeniyle gecikmesinden dolayı, üniversitemizin BAP birimi sürecin hızlandırılması ve yönetimi için yeterli önlemleri almakta ve uygun finansal desteği sağlamaktadır.	3,5	16,7	63,2	9	7,6

Öneriler

Öğrencilerin büyük bir çoğunluğu (%90,3), klinik görseller içeren olgu planlamalarına daha fazla yer verilmesinin, uygulama eğitimindeki eksikleri azaltacağını bildirirken, %43,4'ü bu süreçte yaşadıkları zaman kayıplarının lisansüstü eğitim dönemlerine eklenmesi gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca, %81,2'si pandemi sürecinden sonra uygulanacak klinik eğitimlerin lisansüstü öncelik sırasına göre düzenlenmesini, %77,7'si ise pandemi döneminde yaşanan olumsuzlukların eğitim sürecine yansımaması için, eğitim ile ilgili tamamlanması gereken barajların/puanların yeniden revize edilmesi gerektiğini önermiştir. Bu alt bölüm ile ilgili görüşler **Tablo 9**'da sunulmuştur.

Tablo 9.**Öğrencilerin Belirtmiş Oldukları Öneriler**

Değişkenler	Kesinlikle katılıyor (%)	Katılıyorum (%)	Kararsızım (%)	Katılmıyorum (%)	Kesinlikle katılmıyorum (%)
Çevrimiçi lisans üstü eğitimde, klinik görselleri barındıran olgu planlaması ve uygulamalarına daha fazla yer verilmesi gerektiğini düşünüyorum.	46	44,3	8,3	0	1,4
Pandemi döneminde yaşanan aksaklıklar ve filyasyon görevlendirmelerinin getirdiği zaman kayıplarının lisansüstü eğitim dönemine eklenmesi gerektiğini düşünüyorum.	26,4	17	28,7	9,8	18,1
Pandemi sürecinin bitmesi halinde de, teorik derslerin ve literatür saatlerinin çevrimiçi yapılmaya devam edilmesi gerektiğini düşünüyorum.	27,8	34,7	22,9	9,7	4,9
Pandemi döneminde de olsa, tamamen çevrimiçi eğitim yerine, kısmen katımlı yüz-yüze eğitim yapılmasının faydalı olacağını düşünüyorum.	18,2	32,9	21	15,4	12,5
Pandemi sürecinin bitmesi ve yeniden klinik uygulamalara başlanması halinde, klinik eğitimin lisansüstü öncelik sırasına göre düzenlenmesi gerektiğini düşünüyorum.	33,3	47,9	15,3	2,1	1,4
Pandemi döneminde yaşanan olumsuzlukların eğitim sürecine yansımaması için, uzmanlık ya da doktora eğitimi döneminde uygulamamız gereken teorik/klinik uygulama barajlarının yeniden düzenlenmesi gerektiğini düşünüyorum.	33,3	44,4	17,4	1,4	3,5

TARTIŞMA

Normal koşullarda, diş hekimliği alanında sürdürülen eğitim süreçleri tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de teorik bilgilerin, klinik pratikle ve uygulamalarla desteklendiği bir eğitim modeli içermektedir. Öte yandan, yüz yüze, karşılıklı ve açık iletişimin diş hekimliği eğitiminde güveni ve kooperasyonu artıracak da çok açıktır.^{5,15} Ancak, Covid-19 pandemisi eğitim sistemi üzerine olumsuz etkiler göstermiştir. Bu nedenle, birçok alanda olduğu gibi, diş hekimliği eğitiminde de, gerek lisans gerekse lisansüstü eğitim süreçleri yüzyüze eğitim modelinden çevrimiçi eğitim modeline doğru geçiş eğilimi göstermiştir.^{5,6,12} Diş hekimliği eğitimi veren kurumlar, sağlık hizmeti sunma ile ilgili fiziki koşullarını değiştirmiş ve verdiği eğitim süreçlerini pandemiye göre adapte ettikleri için, öğrenci eğitiminde farklılıklar meydana gelmiştir.⁵ Özellikle pandeminin ilk döneminde sadece acil diş hekimliği hizmetleri verilmiş, paravanlar ile diğer alanlardan izole edilen nitelikli odalar hazırlanmış, hasta sayılarında günlük ve saatlik kotalar oluşturulmuş, aerosol oluşturan diş hekimliği

işlemlerinden kaçınılmış ya da ertelenmiş ve bazı kliniklerde dönüşümlü çalışılmıştır.^{5,12,16,17} Bu açıdan, klinikte hasta tedavi eden lisansüstü öğrencilerinin gerek belirtilen bu durumlardan gerekse filyasyon görevlendirmelerinden dolayı, süreçten oldukça etkilendiği söylenebilir. Bu noktadan hareketle bu anket çalışmasında, Covid-19 pandemisinin pedodonti alanında lisansüstü eğitim gören öğrencilerin eğitim süreçlerine olan etkisinin araştırılması ve bu bağlamda öğrencilerin bu süreçte yapılan çevrimiçi derslere, değişen eğitim modeline ve pandeminin beraberinde getirdiği olumsuzluklara bakış açılarının sorgulanması ve konu ile ilgili çözüm önerilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmamıza, Türkiye'nin farklı illerinde bulunan üniversitelere bağlı diş hekimliği fakültelerinin pedodonti bölümlerinde lisansüstü eğitim gören (uzmanlık ya da doktora eğitimi) öğrenciler katılmıştır. Son yıllarda anket çalışmalarında, çevrimiçi anket uygulamaları, teknolojiye hızlı gelişmeler ile birlikte sıklıkla kullanılan bir yöntem haline gelmiştir. Bu yöntemde, çok sayıda katılımcıya hızlı ve düşük maliyetli bir şekilde ulaşma olanağı sunulmaktadır.¹⁸ Bu nedenle, çalışmamızda internet ortamında hazırlanan anket formları, daha yüksek örnekleme ulaşmak adına sosyal medya ya da e-posta yoluyla katılımcılara iletilerek, verdikleri cevaplar kayıt altına alınmıştır.

Çalışmamızda, katılımcılardan derecelendirmesi istenen ve farklı konuları ilgilendiren değişkenler, ifade ettiği durumlara göre sınıflandırılarak farklı alt başlıklar halinde katılımcılara sunulmuştur. Covid-19 pandemisi, lisansüstü öğrencilerin eğitim süreçlerini birçok farklı yönden etkilediği için, çalışmamızda öğrencilerin görüşleri; "kendilerine ait faktörler, kendi şartlarına ait faktörler, teorik ve klinik uygulamalar ile ilgili faktörler, fakültede devam eden klinik işleyiş ile ilişkili faktörler, eğitimci ile ilişkili faktörler, kurumun idari tutumuna ait faktörler, devam eden tez çalışmaları ya da diğer akademik araştırmalar ile ilişkili faktörler ve öneriler" alt başlıkları ile sunulmuştur. Buradaki amacımız, pandemi sürecinin eğitime etkilerini daha spesifik bir şekilde sunmak ve değişkenlere verilen yanıtları aynı konu grubu içinde daha doğru değerlendirmek şeklinde olmuştur. Öte yandan, literatürde anket çalışmaları incelendiğinde, birçok çalışmada Likert ölçeği kullanıldığı görülmektedir. Bu ölçeğin kullanımında, araştırılan konu hakkında tutum ya da görüş içeren bir ifade ve bu ifadeye farklı oranlarda katılım düzeyini belirten seçenekler mevcuttur. Katılımcıların, araştırılan görüş/konuya katılım düzeyini belirlemek adına bir

skala arasında yer alan birden çok seçenek sunulmaktadır.¹⁹ Bu noktadan hareketle, bu çalışmada anket değişkenleri katılımcılara; “kesinlikle katılıyorum, katılıyorum, kararsızım, katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum” seçenekleri ile 5’li Likert ölçeği şeklinde sunulmuştur.

Anket değişkenlerine verilen yanıtlar incelendiğinde, lisansüstü öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun online eğitim koşullarına kolay uyum gösterdiği ve derslere düzenli katıldığı görülmektedir. Nitekim, öğrencilerin %63,4’ü çevrimiçi eğitim sistemine kolayca adapte olduğunu, %83,6’sı ise derslere düzenli katıldığını bildirmiştir. Bu dönemde eğitim görmekte olan lisansüstü öğrencilerin Z kuşağına ait bireyler olması da çevrimiçi eğitime kolayca adapte olmalarını açıklayabilir. Z kuşağı, bilgi çağıının tüm olanaklarından faydalanmakta, teknolojik gelişmeleri, internet ortamını, sosyal medyayı, farklı iletişim kanallarını yakından takip etmektedir. Bu nedenle bu bireyler, birden çok işi aynı anda yürütebilmekte, konuşma, düşünme ve öğrenme becerileri de oldukça yüksek düzeydedir.²⁰ Buna karşın, öğrencilerin kendilerine ait faktörlerde, sadece %19,9’luk bir kısmı çevrimiçi eğitim sisteminde bir sorun yaşadığında nasıl çözeceğini bilmediklerini belirtmiştir. Bu konuda, öğrencilerin çevrimiçi eğitim süreçlerinde yaşayacağı en temel problemlere ait yardım alacağı kılavuzların hazırlanmasının ve bir sorunla karşılaşmaları halinde destek alacağı birimlerin oluşturulmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca, eğitmenlerin de Z kuşağının teknolojik ve düşünsel bilgi ve beceri düzeylerini dikkate alarak, eğitim sürecini bu yönde modifiye etmelerinin eğitim kalitesinin iyileştirilmesi açısından oldukça faydalı olacağı söylenebilir.

Covid-19 pandemisi sürecinde, teorik dersler çevrimiçi olarak uygulanmış, ancak bu derslerin uzaktan yapılmasının yüz yüze eğitim kadar efektif olup olmadığı bir tartışma konusu olmuştur.^{2,4,6-8} Nitekim bu çalışmada da, lisansüstü öğrencilerin sadece %33,6’sı çevrimiçi teorik derslerin, fiziki ortamdaki dersler kadar başarılı olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde, Abbasi ve ark.²¹ tarafından tıp ve diş hekimliği okulu öğrencileri üzerinde yapılan çalışmada, öğrencilerin %85’i çevrimiçi öğrenmenin yüz yüze öğrenmeye kıyasla daha az etkili olduğunu bildirmiştir. Teorik derslerle ilgili olarak, lisansüstü öğrencilerin %44,5’i online derslerden sonra kendilerini öğrenmiş hissettiklerini, %32,2’si ise çevrimiçi derslerde kendilerini daha rahat hissedip, tartışma yapma olanağı bulduğunu belirtmiştir. Ek olarak, öğrencilerin %51’i pandemi sürecinde lisansüstü derslerin (uzmanlık ve doktora dersleri) düzenli olarak

yapıldığını, %51,3’ü ise pedodonti alanında güncel ve yeni geliştirilen uygulamalar konusunda düzenli olarak çevrimiçi teorik eğitim uygulandığını belirtmiştir. Lisansüstü öğrencilerin, pedodonti alanında özelleşme konusunda eğitim aldıkları düşünüldüğünde, güncel ya da aralıklı olarak sorgulanarak ihtiyaç duyulduğu tespit edilen konularla ilgili teorik dersler ya da webinarların faydalı olacağını söylemek mümkün olacaktır.

Diş hekimliği klinik eğitimi, tıp alanı da dahil olmak üzere, diğer sağlık alanlarına ait eğitimlerinden oldukça farklılık göstermektedir. Bu açıdan, diş hekimliği eğitiminin ağırlıklı olarak klinik uygulama içerdiğini söylemek mümkündür.⁵ Ek olarak, diş hekimliği alanında eğitim klinikleri hem eğitici hem de öğrenci yoğunluğu açısından kalabalık bir ortam oluşturmaktadır.⁵ Ancak Covid-19 pandemisi sürecinde, diş hekimliğinin aerosol yoğunluklu işlemler içermesi ve direkt hasta ağızında yapılan klinik uygulamalarda bulaş riskinin çok yüksek olması, klinik uygulamaların da ertelenmesine neden olmuştur.^{2,4-8} Öte yandan pedodonti lisansüstü eğitiminde, çocuk hastaların tedavileri ilgili pratik uygulamaların yapılması gerektiği, ancak bu sürecin de pandemi nedeniyle aksadığı söylenebilir. Her ne kadar klinik uygulamalar, pandemi nedeniyle, kendi doğası gereği klinik ortamda uygulanamasa da, tıpkı teorik derslerde olduğu gibi çevrimiçi yöntemlerle yürütülmektedir.^{2,4-8} Klinik eğitimler konusunda öğrencilerin değişkenlere verdiği yanıtlar incelendiğinde, %69,8’i klinik eğitimlerinin pandemiden olumsuz etkilendiğini, %64,6’sı ise klinik eğitim becerisinin sadece yüzyüze ya da klinik ortamda artırılabilirliğini bildirmiştir. Pedodonti alanında, klinik lisansüstü eğitimdeki en temel konular, ileri endodontik ve restoratif uygulamalar, oklüzyon yönetimi, koruyucu uygulamalar, engelli/sistemik hastalıklara yaklaşım gibi konulardan oluşmakta ve pandemi sürecinde bu uygulamalara ilişkin klinik pratiklerin azalması nedeniyle klinik derslerin interaktif şekilde yapılmasının faydalı olacağını söylemek mümkün olacaktır. Buna karşın, lisansüstü öğrencilerin sadece %24,8’i interaktif teşhis ve tedavi planlaması derslerine yer verildiğini belirtmiştir. Bu noktada, pandemi sürecinde, lisansüstü eğitimlerde interaktif klinik ağırlıklı derslerin daha çok uygulanmasının daha faydalı olacağı söylenebilir. Ek olarak, kliniklerde tedavi edilen hastaların tedavi süreçlerinde elde edilen eğitim videoları ile görsel/interaktif ve radyografik öğelerin kullanımı ve eğitmenlerin güvenilir web sitelerinden öğrencilere kaynak sunarak bu sürece katkıda bulunmaları önerilebilir.

Pandemi sürecinde, lisansüstü öğrenciler (özellikle uzmanlık öğrencileri) filyasyon uygulamalarında görevlendirilmiş ve kendi klinik ortamlarından uzak kalmıştır. Filyasyon uygulamalarının eğitim sürecine etkileri değerlendirildiğinde, öğrencilerin %57,7'si filyasyon görevlendirmesinde görevlendirilmiş olmalarının, klinikten uzak kalmaları nedeni ile klinik eğitim süreçlerinde, yeterli pratik uygulama gerçekleştirilememesi, pedodonti alanına spesifik olan ileri tedavi yöntemleri/yaklaşımları konusunda uygulamaların yapılamaması ya da pedodonti alanını doğrudan ilgilendiren çocuk hasta üzerinde yeterince klinik uygulama gerçekleştirilememesi gibi durumları içeren olumsuzluklar yaşadığını belirtmiştir. Benzer şekilde öğrenciler, filyasyon görevlendirmesi nedeniyle, hastalarının devam eden tedavilerinde sorunlar yaşadığını (%58,9) bildirmiştir. Bu nedenle öğrencilerin %75,9'u, klinik eğitimlerinin aksamaması için, filyasyon görevlendirmesinin dönemsel olması gerektiğini belirtmiştir. Çalışmamızın bu bölümündeki bulgulardan yola çıkarak, özellikle filyasyon görevlendirmeleri nedeniyle klinik pratikten belli bir süre uzak kalan lisansüstü öğrencileri için, tekrar eğitime döndüklerinde, bu süreçte eksik kaldıkları alanların tespit edilip, hızlandırılmış programların uygulanması ve gerekirse klinik eğitim sürecinin interaktif öğeler içeren olgu planlamaları ile yürütülmesi faydalı olacaktır.

Diş hekimliği teorik ve klinik eğitim süreçlerinde, eğitmenin rolü oldukça önem taşımaktadır. Klinik ortamdaki eğitmenlik, öğrencilerin klinik uygulamalarını geliştirecek bilgi ve tecrübe gerektirdiği için zorlayıcıdır.²² Klinik eğitmenlerin, rehber olma, öğretme ve öğrenmeyi destekleme, bilgi, iletişim, teknik beceriler sunabilmeleri gerekmektedir.^{22,23} Bu anlamda, özellikle pandemi sürecinde, eğitmenin bu olağandışı dönemde öğrencilere önderlik etmesinin, sürecin getirdiği olumsuzluklarının önüne geçmesi açısından oldukça önemli olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim, bu anket çalışmasında da lisansüstü öğrenciler, eğitmenlerin etkili iletişim yöntemlerini kullanmasının (%68,4) ve eğitmenin olumlu geri bildirimler sunmasının (%80,7) derse katılmalarında ve öğrenme motivasyonlarında artışa neden olduğunu belirtmiştir. Öte yandan, öğrencilerin %62,8'i çevrimiçi dersler dışındaki süreçlerde eğitmenlerine kolayca ulaşım, sorunlarını aktarabildiğini belirtmiştir. Lisansüstü öğrencilerin %46,2'si çevrimiçi eğitimlerde, eğitmenlerin lisansüstü çalışmalar ya da tez çalışmaları için güncel kaynakları içeren dersler hazırladığını bildirmiştir. Bu bulgulardan hareketle, pandemi sürecinde eğitmenlerin katkısının yetersiz olmadığı vurgulanabilir. Buna karşın, eğitmenlerin

özellikle sürecin olumsuz etkilediği klinik eğitimlerin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi konusunda öğrencilerin önerileri ve hissettikleri eksikler doğrultusunda destek sağlamaları, öğrencilerin klinik gelişimleri için oldukça faydalı olacaktır.

Covid-19 pandemisi lisansüstü öğrencilerin tez hazırlama sürecini de oldukça olumsuz etkilemiştir. Bununla ilgili olarak öğrenciler, tez çalışmalarının deneysel/laboratuvar aşamalarında gecikmeler yaşandığını (%74,9), tez konularında değişiklik yapma gereksinimi duyduklarını (%32) ve tezlerini yetiştirememeye kaygısı yaşadıklarını (%54,2) belirtmiştir. Özellikle pandemi döneminin ilk aşamalarında, kliniklerde tedavi edilen hasta sayısının azaltılması, aerosol oluşturan invaziv işlemlerin kısıtlanması, filyasyon görevlendirmeleri nedeniyle klinik ortamdan uzak kalınması, hasta takiplerinin düzenli olarak gerçekleştirilememesi, personellerin dönüşümlü çalışması ve seyahat kısıtlamaları nedeniyle dış merkezlerde yapılan laboratuvar çalışmalarının aksaması gibi olumsuzluklar tez çalışmalarının ilerlenmesinde duraksamalara neden olmuştur. Bu nedenlerle, özellikle tez çalışması sürecinin hızlanması için üniversite/fakülte yönetimleri tarafından sunulan altyapı hizmetlerinin ve bilimsel desteklerin iyileştirmesi süreçten olumsuz etkilenmenin önüne geçecektir.

Öte yandan, yaşanan sorunlarla ilgili olarak, öğrencilerin sadece %26,9'u sorunlarına yöneticiler aracılığı ile çözüm bulabildiğini belirtirken, %40,9'u ise üniversitelerinin internet ortamındaki ya da alt yapıdaki eksikliklerinin çevrimiçi eğitiminin kalitesini düşürdüğünü belirtmiştir. Covid-19 pandemisinin beraberinde getirdiği ve çalışmamızda öğrencilerin verdiği yanıtlar ile doğrulanan problemlerin/olumsuzlukların çözümlenmesi ve iyileştirme sağlanması için şüphesiz ki sunulan öneriler ve bu önerilerin uygun çerçevede hayata geçirilmesi oldukça önemlidir. Bu nedenle çalışmamızın son bölümünde, sunulabilecek önerilere öğrencilerin verdiği katılımlar değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, lisansüstü öğrencilerin çoğunluk kısmı (%90,3), eksik kalan klinik eğitimleri için, interaktif görselleri içeren olgu planlamalarına daha çok yer verilmesini önermiştir. Öğrencilerin %43,4'ü ise bu süreçte yaşadıkları zaman kayıplarının lisansüstü eğitim dönemlerine eklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, %81,2'lik büyük bir öğrenci kesimi pandemi sürecinden sonra uygulanacak klinik eğitimlerin, öncelik sırasına göre revize edilmesi gerektiğini, %77,7'si ise lisansüstü eğitim barajlarının/puanlarının yeniden

düzenlenmesinin faydalı olacağını önermiştir. Lisansüstü öğrencilerin sunduğu öneriler incelendiğinde, iyileştirilmesi gereken durumların, pandeminin getirdiği olumsuzluklar ile ilişkili olduğu görülmekte olup, önerilerin dikkate alınmasının ve görüşlerinin/önerilerinin belli aralıklar ile sorgulanmasının, sorunların çözümlenmesi adına faydalı olacağını söylemek mümkün olacaktır. Bu bağlamda, klinik eğitimler başta olmak üzere, tüm eğitim sürecindeki eksikliklerin tespit edilerek gerekli iyileştirmelerin uygulanması, filyasyon görevlendirmelerinin sürelerinin ve dağılımlarının düzenlenmesi, eğitim kurumlarının sunduğu altyapı olanaklarının iyileştirilerek gerek eğitim gerekse tez/diğer akademik çalışmalar için gerekli idari/akademik/bilimsel desteğin sağlanması, eğitmenlerin öğrencilerin öneri ve taleplerine uygun şekilde çözümler sunarak eğitime en üst düzeyde katkı sağlaması ve pandemi sonrası hızlandırılmış destek eğitimleri ile süreçten olumsuz etkilenen öğrencilerin teorik bilgi ve pratik uygulama kapasitelerinin güçlendirilmesi alınabilecek önlemler arasındadır.

SONUÇ

Pedodonti alanında lisansüstü eğitimin özellikle klinik basamakları Covid-19 pandemisi nedeniyle kesintiye uğramıştır. Çalışmamızdan elde edilen bulgular ışığında, pedodonti bölümlerinde lisansüstü eğitim görmekte olan öğrencilerin kaygı düzeyleri, özellikle bölümleri için spesifik özellikler taşıyan klinik uygulamaların eğitimi ve tez çalışmalarının sürdürülmesi kısımlarında artış göstermektedir. Ayrıca, pandemi süreci nedeniyle, normal koşullarda sürdürülen klinik pratiğin yeterli olgu çeşitliliğinde uygulanamaması, filyasyon görevlendirmesi nedeniyle öğrencilerin özellikle klinik eğitimlerden ve tez çalışmalarından uzak kalması ve klinik eğitimin çevrimiçi eğitim ile yeterli etkinlikte gerçekleştirilememesi en büyük problemler arasında yer almıştır. Bu nedenle, çalışmamızdan elde edilen bulgulara dayanarak, sunulan önerilere lisansüstü öğrencilerin verdiği yanıtların dikkate alınması ve bu bağlamda eğitim kurumlarının, pedodonti bölümlerinin ve eğitmenlerin özellikle eksik kalan klinik eğitim sürecinin iyileştirilmesi adına maksimum çabayı sarfetmesinin öğrenciler açısından oldukça faydalı olacağını söylemek mümkün olacaktır.

KAYNAKLAR

1. World Health Organization. Coronavirus disease (COVID-19) pandemic. 2020. Available from: At: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>.
2. Hung M, Licari FW, Hon ES, Lauren E, Su S, Birmingham WC, et al. In an era of uncertainty: Impact of COVID-19 on dental education. *J Dent Educ* 2021;85:148-56.
3. Rad FA, Otaki F, Baqain Z, Zary N, Al-Halabi M. Rapid transition to distance learning due to COVID-19: Perceptions of postgraduate dental learners and instructors. *PLoS One* 2021;16:e0246584.
4. Gaudin A, Arbab-Chirani R, Pérez F. Effect of COVID-19 on Dental Education and Practice in France. *Front Dent Med* 2020;1:1-4.
5. Kılıçarslan MA. Covid-19 Pandemisi Sürecinde Diş Hekimliği Uygulamaları. *Sağlıkta Kalite ve Akreditasyon Dergisi* 2020;3:41-7.
6. Peres KG, Reher P, Castro RD, Vieira AR. COVID-19-related challenges in dental education: experiences from Brazil, the USA, and Australia. *Pesqui Bras Odontopediatria Clín Integr* 2020;20(suppl1):e0131.
7. Schlenz MA, Schmidt A, Wöstmann B, Krämer N, Schulz-Weidner N. Students' and lecturers' perspective on the implementation of online learning in dental education due to SARS-CoV-2 (COVID-19): a cross-sectional study. *BMC Med Educ* 2020;20:354.
8. Chang T, Hong G, Paganelli C, Phantumvanit P, Chang W, Shieh Y, Hsu M. Innovation of dental education during COVID-19 pandemic. *J Dent Sci* 2021;16:15-20.
9. Barabari P, Moharamzadeh K. Novel Coronavirus (COVID-19) and Dentistry-A Comprehensive Review of Literature. *Dent J (Basel)* 2020;8:53.
10. Peng X, Xu X, Li Y, Cheng L, Zhou X, Ren B. Transmission routes of 2019-nCoV and controls in dental practice. *Int J Oral Sci* 2020;12:9.
11. Abedi M, Abedi D. A letter to the editor: the impact of COVID-19 on intercalating and non-clinical medical students in the UK. *Med Educ Online*. 2020;25:1771245.
12. Machado RA, Bonan RRF, Peres DEDC, Martelli Junior H. COVID-19 pandemic and the impact on dental education: discussing current and future perspectives. *Braz Oral Res* 2020;34:e083.
13. Gewin V. Five tips for moving teaching online as COVID-19 takes hold. *Nature* 2020;580:295-6.
14. Tıpta ve Diş Hekimliğinde Uzmanlık Eğitimi Yönetmeliği. <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=19629&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeli gi&mevzuatTertip=5>
15. Park SW, Jang HW, Choe YH, Lee KS, Ahn YC, Chung MJ, et al. Avoiding student infection during a Middle East respiratory syndrome (MERS) outbreak: a single medical school experience. *Korean J Med Educ* 2016;28:209-17.
16. Yüksel BN, Özalp N. SARS-CoV-2 (COVID- 19) pandemisinin çocuk diş hekimliği klinik uygulamaları üzerine yarattığı etkiler. Bostancı İ, editör. *Çocuk Sağlığında SARS-CoV- 2 (COVID-19)*. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2020. p.144-50.
17. Şahin BE, Efeoğlu N, Dudak E, Efeoğlu C. Safe Dental Care During COVID-19 Pandemic. *EÜ Dişhek Fak Derg* 2020;Covid Özel:1-12.
18. Büyükoztürk Ş. Anket geliştirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 2005;3:133-51.
19. Turan İ, Şimşek Ü, Aslan H. Eğitim Araştırmalarında Likert Ölçeği ve Likert-Tipi Soruların Kullanımı ve Analizi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 2015;30:186-203.
20. Ardıç E, Altun A . Dijital Çağın Öğreneni. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi* 2017;1:12-30.
21. Abbasi S, Ayoob T, Malik A, Memon SI. Perceptions of students regarding E-learning during Covid-19 at a private medical college. *Pak J Med Sci* 2020;36:S57-S61.
22. Akaltan F, Öztürk İ. Öğrenci, eğitmen ve hastaların bakış açısıyla diş hekimliği klinik eğitimi. *Selcuk Dent J* 2019;6:134-47.
23. Gerzina TM, McLean T, Fairley J. Dental clinical teaching: perceptions of students and teachers. *J Dent Educ* 2005;69:1377-84.

Yazışma Adresi:

Akif DEMİREL
 Ankara Üniversitesi
 Diş Hekimliği Fakültesi
 PedodontiAD.
 Ankara, Türkiye
 Tel : +90 312 296 56 62
 E Posta: akifdemirel@ankara.edu.tr